

भारतातील आदिवासींच्या निरनिराळ्या समस्या, परिणाम व शासन योजना – एक अभ्यास

प्रा. प्रदिप एकनाथ नवले

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
राजारामनगर (कादवा कारखाना)
ता. दिंडोरी जि. नाशिक.

प्रस्तावना –

आधुनिक जटिल संस्कृतीचा अभ्यास करण्यापूर्वी आदिवासींच्या साध्या व बिनगुंतागुंतीच्या संस्कृतीचा अभ्यास जास्त संयुक्तिक ठरतो. कारण साध्या संस्कृतींचे अध्ययन केल्याने मानवी व्यवहाराची मुलभूत तत्वे शोधून काढणे व त्यांच्या आधारे जटिल संस्कृतींना समजून घेण्याचा प्रयत्न करणे, अधिक सोपे व उपयुक्त होते. नागर संस्कृती पासून दुरव अलिप्त राहिलेले संबंधीत प्रदेशातील मुळचे रहिवासी म्हणजे आदिवासी असे सामान्यपणे म्हणता येईल.

आदिवासी हा इंग्रजीतील अँबॉरिजिनीअस या शब्दाचा रुढ मराठी पर्याय आहे. त्यांना वनवासी म्हणावे, अदिवासी म्हणू नये, असाही एक दृष्टीकोन आहे. आदिवासींची वेगळी अस्मिता किंवा संस्कृती नसून ते इतर नागरिकांप्रमाणेच आहेत. ते वनात वस्ती करून राहतात. एवढाच त्यांचा वेगळेपणा आहे. बरेच आदिवासी गट डोंगरात राहत असल्यामुळे त्यांना अलिकडे गिरिजन म्हटले जाते. सर्वसाधारण समाजात आदिवासींबाबत भीतीयुक्त औत्सुक्य असते. प्राथमिक अर्थव्यवस्था असणारे, स्त्रियांचे जबरदस्तीने अपहरण करून त्यांच्याशी पाशवी वर्तन करणारे, स्वच्छंद लैंगिक संबंध ठेवणारे, वाटेल ते भक्षण करणारे, किंबहुना नरभक्षणाचीही खंत न बाळगणारे, तसेच जादू टोण्यावर श्रद्धा ठेवणारे, उघडे नागडे लोक म्हणजे आदिवासी असा एक समज आहे.

भारतीय स्मृती ग्रंथात आदिवासी जमातींचा उल्लेख सापडतो. स्मृति करानी जमाती अनुलोम - प्रतिलोम संकरातून निर्माण झाल्या असे म्हटले आहे. परंतु त्यातील शब्द, रक्ष, निषाद, किरात यासांखे पुष्कळसे गट जाती नसून आदिवासी होते. व त्यामुळे त्यांना हीन दर्जा प्राप्त झाला.

रामायणात किरात, निशाद, शबर इ. आदिवासींचा उल्लेख आहे. बेटावर राहणारे, कच्चे मासे खाणारे व खाली मानवाचे व वर वाघाचे शरीर असणारे असा किरातींविषयीचा उल्लेख आहे. महाभारतात पुलिंद व किरात हे हिमालयात राहणारे आदिवासी, असा अल्लेख आहे. एकलव्याची कथासर्वश्रुत आहेच पुढे कलचुरी राजाविरुद्ध धिरु नावाच्या जामातीने बंड केल्याचा उल्लेख चेदी राजांच्या शिलालेखात सापडतो. भारताच्या इतिहासात आदिवासी जमाती स्थानिक राजांच्या वतीने लढल्याची अनेक उदाहरणे आहेत. शिवाजी महाराजांस रामोशी व कोळी जमातींचे बरेच साहय्य झाले. आदिवासींची पिळवणूक करण्याच्या विरुद्ध बरीच बंडे झाली 1778 ते 1947 च्या दरम्यान आसाम, बिहार, मध्यप्रदेश व आंध्रप्रदेश या राज्यांत सुमारे 75 बंडे झाली. यांतील अधिकांश ब्रिटीश राज्यकर्त्यांच्या विरुद्ध होती. महाराष्ट्रातही भिल्लांनी इंग्रजविरुद्ध उठाव केला होता. 1956 ते 1958 च्या दरम्यान ठाणे जिल्हायात वारल्यांनी जमीनदारीच्या विरुद्ध बंड पुकारले होते.

सतराव्या शतकात आदिवासींच्या सुखमय जिवावर आधारलेले बरेच ललित साहित्य लिहीले गेले. 1640 साली वॉल्टर हेमान्डने मादागास्कर बेटावरील लोक जगात सर्वात सुखी आहेत असा निर्वाळा दिला. आदिवासी समाजा विषयीचे कित्येक गैरसमज आदिमांच्या विषयींच्या शास्त्रीय व वास्तव अभ्यासाने दुर होत गेले. आदिमा विषयी चुकीचे ग्रह करून त्यांच्याबद्दल काही विकृत कल्पना करून घेणे हे अगदीच अयोग्य आहे. वास्तवतेच्या दृष्टीकोनातून विचार करता, प्रत्यक्ष निरीक्षता पध्दतीवर आधारलेल्या आधुनिक मानवशास्त्रीय अभ्यासामूले आदिवासी समाजाची लक्षणे स्पष्ट करणे अधिक शक्य झालेले

आहे.

● आदिवासी कोणाला म्हणावे ?

आदिवासी समाज म्हणजे अगदी प्राचीन काळातील समाज किंवा अगदी मूळचे रहिवासी असा अर्थ मानवशास्त्रज्ञ करित नाहीत. ऐतिहासिक दृष्टीने पाहता इतर कोणत्याही समाजाला जेवढा दीर्घकालीन इतिहास लाभलेला आहे. तेवढाच आदिम समाजाचाही वाट्याला आलेला आहे. तेव्हा आदिवासी समाज म्हणजे कोणत्याही देशातील आदिम रहिवासी नव्हेत. त्याचबरोबर हेही लक्षात घेतले पाहिजे कि, इतर कोणत्याही समाजापेक्षा गौण व निकृष्ट असणाऱ्या समाजाला उद्देशूनही “आदिवासी समाज” असे म्हणत नाहीत.

● आदिम समाजाची व्याख्या –

1. एका विशिष्ट भूप्रदेशावर राहणारा, समान बोलीभाषा बोलणारा व समान सांस्कृतिक जिवन जगणारा पण अक्षर ओळख नसलेल्या स्थानिक गटांच्या समुच्चयला “आदिवासी समाज” म्हणतात - गिलिन व गिलिन
2. समान बोलीभाषा बोलणाऱ्या व एकाच मनास भूप्रदेशावर वास्तव्य करणाऱ्या समूहाला आदिम समाज असे म्हणतात. - डब्ल्यू.जे.पेरी.
3. समान बोलीभाषा बोलणाऱ्या एकाच भू-भागात राहणाऱ्या,सुरुवातीला अंतर्विवाही असण्याची शक्यता असलेला पण सर्वसामान्यपणे अंतर्विवाह नसलेल्या व समान नाव धारण करणाऱ्या कुटुंबाच्या समुच्चयाला आदिवासी समाज असे म्हणतात. - इंपीरियलगॅझेट.

विषयविवेचन

● आदिम समाजाच्या समस्या –

ठक्कर बाप्पा म्हणतात आपण जर थोडासा गंभीरपणे विचार केला तर भारतातील आदिवासींची सामाजिक, आर्थिक, भौतिक आणि नैतिक सुधारणा करण्याचा प्रश्न किती बिकट आणि निकडीचा आहे हे आपल्याला समजून येईल. भारतातील आदिवासींसमोर काही नवीन आव्हाने व नवीन प्रश्न बदलत्या काळानुसार उभे राहिलेले आहेत. आजच्या युगात मानवाची झालेली वैज्ञानिक प्रगती, विविध सुविधांची झालेली सोय इ. लक्षात घेता भारतातील 7% आदिवासी अजुनही प्रारंभिक अवस्थेतिल जीवन जगतात. आदिवासींच्या समोर असणाऱ्या प्रश्नांचे स्वरूप अधिक गुंतागुंतीचे आहे. त्यांच्या प्रश्नांना आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक अशा अनेकविध छटा आहेत. त्यामुळे सत्यप्रिय, प्रामाणिक व बाळबोध वळणांच्या या साध्याभोळ्या आदिवासींचे प्रश्न गुंतागुंतीचे असावेत हा एक दुर्दैवी विरोधाभास आहे. आदिवासींच्या समस्यांची सर्वकष कल्पना येण्यासाठी त्यांच्यापूर्वील समस्यांचे प्रकार खालीलप्रमाणे सांगता येतात.

1) आर्थिक समस्या –

रोटी, कपडा व मकान या मूलभूत गरजांच्या पूर्तीसाठी संबंध मानवी जमातीची धडपड चाललेली आहे. भारतातील आदिम समाजाची आर्थिक समस्या ही मूलभूत व महत्वपूर्ण आहे. पोटात ओडणारे कावळे शांत झाल्याविना काव्य निर्माण होत नाही. हे त्रिकालाबाधित सत्य आहे. यावरूनच आदिवासींच्या मागसलेपणाचे कारण सहज लक्षात येते. के.जे. सावे म्हणतात सर्व सुधारणांचा आधार शैक्षणिक व प्राथमिक शिक्षणातील सुधारणा आहे. असे कोणताही उत्साही सुधारक निश्चितपणे म्हणेल पण वारल्यांच्या सारख्या आदिवासींच्या बाबतीत भाकरीचा प्रश्न त्या आधी सोडविला पाहिजे भुकेची नैसर्गिक गरज प्रथम भागविली पाहिजे. ज्या लोकांना दोन वेळेला पोटभर भाकरी मिळत नाही त्यांच्याविषयी साक्षरता हा अवास्तव विषय होईल. जीवन निर्वाहाच्या साधनांचा अभाव व त्यांच्या मूलभूत गरजांच्या कडे प्रशासकांनी केलेले अक्षम्य दुर्लक्ष्याचमुळे भिल्ल लोकांना चोरी, दरोडा यांचा आसरा घ्यावा

लागला. भिल्लासारखे सरळमार्गी आदिवासी गुन्हेगार जमात झाली, याचे कारण दारिद्र्य आहे. तेव्हा आदिमांच्य अधिक प्रश्नावर विशेष गांभीर्याने विचार व्हावयास हवा. हे आर्थिक प्रश्न खालीलप्रमाणे.

1. कुळकायदयाचे परिणाम –

आदिमांच्या आर्थिक जीवनावर कुळकायदयाने अनिष्ट परिणाम केलेले आहेत. हे पध्दतशीर साधन जमीनदार व सावकारांना लाभले. न्यायालयीन पध्दती व भाषा आदिमांना अजुनही कळत नाही. आपली जमिन केवळ आपली आहे ती कूणीही काढून घेऊ शकत नाही. अशी समजूत आदिमांची होती. पण जमिनिच्या मालकी विषयी ब्रिटिशांनी केलेले कुळकायदे व जमिन महसूल कायदे यामुळे आदिमांचे आर्थिक जिवन अत्यंत कष्टमय झाले.

2. जमिनीचे हस्तांतरण–

संथाळ, उराँव, मुंडा, वारली समाजातील अनेक आदिवासींनी आपल्या जमिनी हरवल्या आहेत. कारण आदिवासी अगतिक, असाह्य, व अज्ञानी असल्याने त्यांच्या या स्थितीचा गैरफायदा धुर्त जमिनदार व सावकार यांनी उठविलेला आहे. सावकारांनी आदिम कूळांना हुसकावून लावले व त्यांच्या जमिनी आपल्या पदरात पाडून घेतल्या.

3. स्थानांतरित शेती –

लाकडे जाळून निर्माण झालेल्या राखेच्या गादीत भोके पाडून बी-बीयाणे टाकून शेती करण्याची ही पध्दत अतिमागासलेली आहे. यात काहीच शंका नाही. यांतून येणारे उत्पन्न अती तूटपूंजे असते. त्यांच्या दारिद्र्याचे हे कारण आहे. भारतातील पहाडिया, बैगा, बिरहोर, कोरवा हे लोक नांगरणी करीत नाही. आजही त्यांच्यात स्थानांतरीत शेती रुढ आहे. त्याच बरोबर या पध्दतीने विलक्षण जंगलतोड होऊन वनसंपत्ती नष्ट होत आहेच. आदिमांना शेतीसाठी नवीन जागा पहावी लागते.

4. मुद्राप्रधान अर्थव्यवस्था व कर्जबाजारीपणा –

जंगलकायदयाप्रमाणे आदिमांच्या जीवनावर दुर्गामी परिणाम करणारी दुसरी बाब म्हणजे पैशाच्या अर्थव्यवस्थेचा जन्म होय. पैशाच्या अर्थशास्त्राने त्यांच्य बंदिस्त व स्वतंत्र जीवनावर सरळ – सरळ आक्रमण केले. कारण आदिवासी जमातीत वस्तूंची देवाण – घेवाण होत असे. अत्यंत अज्ञानी व डोंगरकपाच्यांत जगापासून दुर राहणाऱ्या आदिमांच्या समस्यांत त्यामुळेच भर पडली व्यापारी, महाजन, सावकार, यांनी त्यांच्या अज्ञानाचा पुरेपूरफायदा उठविला व एक प्रकारचे आर्थिक शोषण चालू केले.

आदिमांच्या संपूर्ण समस्यांची छाननी करतांना त्यांच्या आर्थिक प्रश्नांना अग्रक्रम दिला पाहिजे. हे आर्थिक प्रश्नांच्या स्वरूपावरून सहज कळून येते. भाकरीचा प्रश्न किती मुलभूत असतो व तो प्रश्न सतत ग्रासत असेल तर त्याच्यासाठी संपूर्णजीवनाची किंमत कशी द्यावी लागते याचे जीवंत उदाहरण म्हणजे आदिमांचे जीवन आहे.

ब) सामाजिक व सांस्कृतिक समस्या –

आधुनिक समाजाचा संपर्क दिवसेदिवस अटळ होत आहे. पण या संपर्कातूनच आदिम जीवन ढवळून निघत आहे, हे स्पष्टपणे दिसते. म्हणून आदिमांच्या सामाजिक व सांस्कृतिक समस्या समजावून घेणे महत्वाचे आहे.

1) संपर्क–

आदिवासी जीवनात स्थित्यंतरे घडू लागली कारण, त्यांचा संपर्क ब्रिटिश सत्ताधारी, श्रीमंत जमीनदार, हिंदू लोक व ख्रिस्ती धर्मप्रसारक यांच्याशी येऊ लागला. ब्रिटिश लोक व श्रीमंत जमिनदार हे आर्थिक दृष्ट्या संपन्न असल्याने त्यांच्या जीवन जगण्याचा प्रभाव आदिमांवर पडला. आदिमांना ह्या लोकांबद्दल आदर वाटू लागला. त्यांच्याबद्दल श्रेष्ठत्वाची तर स्वतःबद्दल न्युनगंडाची भावना निर्माण झाली. हिंदू लोक व ख्रिस्ती धर्म प्रसारक यांनी आदिमांच्या सुधारणा घडवून आणण्याचे प्रयत्न केले आहेत. हिंदू लोकांबद्दल आदिमांच्या मनात उच्च भावना होती. त्यामुळे आदिम स्वेच्छेने हिंदू जीवनपध्दतीचा स्वीकार करू

लागले. परंतु ख्रिस्ती धर्मप्रसारकांचा हेतू वेगळा होता. त्यांनी आदिमांना बाटविण्याचा चंग बांधला होता. या प्रक्रियेमुळे आदिम जीवन ढवळून निघाले. बाह्य संस्कृतीच्या संपर्काने आदिम जीवनात वादळी बदल होत आहे. आदिवासी समूह स्वतःच्या हितसंबंधाच्याविचार करावयास तयार नाहीत. ते आधिकाधिक आत्म केंद्री बनत चालले आहे. जमाती पेक्षा ते व्यक्तिला अधिक महत्व देऊ लागले आहेत. म्हणून बाह्य जगाच्या संपर्कात आलेल्या आदिमांची अवस्था त्रिशंकूसारखी झाली आहे. म्हणून या आदिवासींच्या पुनर्वसनाचा प्रश्न वेगळ्या दृष्टीने हातळला पाहिजे.

2) व्यसनाधिनता –

सिमिंग्टन म्हणतात, “सर्व आदिवासी जमातच व्यसनी असते. मदयपानाचे व्यसन आदिम समाजात खोलवर रुजलेले दिसून येते. कोणतीही व्यक्ती, स्त्री-पुरुष व्यसना पासून वाचूच शकत नाही. त्यांच्या मूलांना लहान पणापासूनच व्यसनाचे धडे मिळतात. हे लोक कुटूनही उसनवारी करून भीक मागून दारू पितात, थोडक्यात या जमातींना व्यसनमुक्त होण्याची मूभा नसते. जमिनदार व जंगल कंत्राटदार तर एखादी ताडीची बाटली देऊन त्यांच्या कडून भरपूर कामे करून घेतात. वारली जमातीत त्याला पेणी असे म्हणतात. तेव्हा व्यसनाधिनता ही आदिम समाजाला लागलेली किड आहे. गुलामी वृत्ती, शारीरिक अनारोग्य व दारिद्र्य इ. सर्व प्रश्न मूळ त्यांच्या व्यसनाधिनतेत आहे.

3) युवागृहांचाह्रास –

युवा गृहे म्हणजे सामाजिक व सांस्कृतिक महत्व असणारी आदिमांची संस्था आहे. प्रथा, रुढी, परंपरा, जीवनपध्दती संस्कार इ. चे अभंगत्व व सातत्य टिकवून ठेवण्याचे काम युवागृहांनीच केलेले आहे. हे अमान्य करता येत नाही. आदिमांच्या आर्थिक कार्यातही सहभागी होण्याचे शिक्षण तरुण पिढीला मिळत राहिल्याने एका बाजूने समूहाबद्दलची बांधिलकी निर्माण होत होती तर दुसऱ्याबाजूने जीवन जगण्याचे सामर्थ्य आपो-आपच मिळत राहिल्याने तरुण पिढीला भवितव्याचा प्रश्न कधीच भेडसावत नव्हता. पण सभ्य लोकांच्या संपर्काने युवागृहात जाणे कमी पणाचे माणू लागले शाळा मध्ये जाणारी मुले युवागृहाकडे येईनात. युवागृहासारख्या उपयुक्त संस्थांचे पतन म्हणजे आदिम जीवनावर मोठा आघात आहे.

4) अनिष्ट प्रथांचा शिरकाव –

आदिम जमातींचा संपर्क बाह्यलोकांशी आल्याने आदिमांच्य काही चांगल्या प्रथा इतिहासजमा होऊ लागल्या. बाह्य अनिष्ट प्रथांचा परिणाम त्यांच्या जीवनावर झाला ही चिंतनिय बाब आहे. आदिवासी समाजात बालविवाहाची पध्दत नव्हती. वधू मूल्य केवळ प्रतिक म्हणून घेतले जात होते. त्यामध्ये सामाजिक आशय होता. पण सुधारलेल्या लोकांच्या अर्थव्यवस्थेशी व संबंधीत असणारे आदिवासी वधूमूल्य पैशाच्या स्वरूपात मागू लागले. स्त्री – पुरुषांच्यासंबंधाकडे पाहण्याची दृष्टी अगदी निकोप होती.

भारतातील आदिवासींसाठी शासनाच्या विविध योजना / आदिवासी कल्याण कार्यक्रम –

1. स्वातंत्र्योत्तर कालखंड –

स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात आदिमांसाठी स्वातंत्र्य युध्दात गर्क झालेल्या भारतीयांना आदिमांकडे पुरेसे लक्ष देता आले नाही. याचाच फायदा मिशन-यांनी उठविला त्यामुळे स्वातंत्र्यानंतर स्वतंत्र भारतावर आदिमांची फारमोठी जबाबदारी येऊन पडली. स्वातंत्र्यानंतर राज्यपातळीवर आदिवासींचे कल्याण कार्यक्रम हाती घेतले आहेत. “आदिमांचा उध्दार” हा आजच्या शासन संस्थेचा ध्रुवतारा आहे. म्हणून समाज सेवेचे कंकण हाती बांधू आदिमांचा उध्दार करण्यासाठी बिन – सरकारी पातळीवर सामाजिक संस्था पुढे येऊ लागल्या आहेत.

स्वतंत्र भारताने ब्रिटिशांच्या नकारात्मक धोरणाचा पूर्णपणे त्याग करून आदिमांविषयी होकारात्मक धोरणांचा अवलंब केला. आदिमांच्या आज्ञानाबरोबर अलगतेचाही गैरफायदा मिशनरी लोक घेतात. त्यामूळे आदिमांची परिस्थिती लक्षात घेऊन त्यांना घटनात्मक संरक्षण दिलेले आहे.

घटनात्मक तरतूदी-

स्वतंत्र भारताने 26 जानेवारी 1950 साली नवी राज्यघटना कार्यवाहीत केली. यात भारताने सर्व नागविकांना समाविष्ट करण्यात आले. पण आदिवासींचे जीवन अधिक दुर्बल व असत्य असल्याने त्यांच्यासाठी काही विशेष तरतूदी करणे आवश्यक होते. म्हणून समानतेचे तत्व धाब्यावर न बसविता आदिमांसाठी काही विशेष तरतूदी केलेल्या आहेत.

- 1) घटनेच्या 15 व्या कलमाप्रमाणे धर्म, वंश, जात, लिंगभेद व जन्मठिकाण यावरून कोणताही भेदभाव केला जाणार नाही. ब्रिटिशांच्या अमदानीत हा भेद केला जात होता.
- 2) घटनेच्या 16 व्या कलमाप्रमाणे शासकीय नोकऱ्यांबाबतही भेदभाव केला जाणार नाही. सर्वांना समान संधी उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे.
- 3) घटनेच्या 17 व्या कलमा नुसार अस्पृश्यता नष्ट करणे शक्य झाले आहे.
- 4) घटनेच्या 23 व्या कलमान्वये सक्तीने काम करून घेणे, वेठ-बिगारी पध्दत, व्यक्तींचा अनैतिक व्यापार इ. बाबी बेकायदेशीर ठराविण्यात आलेल्या आहेत.
- 5) घटनेच्या 16 व्या भागातील कलम 330 ते 332 अन्वये लोकसभेत व राज्याच्या विधानसभेत आदिवासींच्या प्रतिनिधी करीता लोकसंख्येच्या आधारावर काही जागा राखून ठेवलेल्या आहेत.
- 6) घटनेच्या 338 व्या कलमान्वये अनुसूचित जाती - जमातींच्या संरक्षणासाठी राष्ट्राध्यक्ष विशेष अधिकारी नेमू शकतात. हा अधिकारी आदिवासी कल्याणविषयक सल्ला राष्ट्रपतींना देईल.
- 7) घटनेच्या 6 व्या भागातील कलम 244 (2) व 275 (1) या कमानुसार संयुक्तखासी जैनतिया हा डोंगरीभाग, मासे, भिजी ठोंगरी भागात एक प्रादेशिक परिषद व पाय जिल्हापविषदा प्रस्थापित केलेल्या आहेत.

वरील घटनात्मक तरतूदीरून हे स्पष्ट होते कि, आदिवासींमध्ये शैक्षणिक, आर्थिक व सामाजिक संधारणा घडून याव्यात व इतर प्रगत समाजाच्या कळत न कळत होणाऱ्या आदिमांकरील आक्रमणापासून आदिमांना संरक्षण मिळावे यासाठी स्वतंत्र भारतातील शासन कटिबद्ध आहे. त्यांच्यासाठी लोकसभेत व विधानसभेत जशा राखीव जागा ठेवलेल्या आहेत त्याचप्रमाणे त्यांना शासकीय व सार्वजनिक सेवेतही काही जागा त्यांच्यासाठी सुरक्षित ठेवलेल्या आहेत. आदिमांच्यासाठी वयाची बंधनेही शिथिल करण्यात आलेली आहेत.

प्राथमिक शिक्षण हे सर्व देशांत मोफत दिले जाते. आदिवासींना याचाही फायदा मिळतो. शालांत परीक्षेपर्यंत त्यांना पुस्तके, पोशाख, दुपारचे जेवण इ. चा खर्च भागवितायावा म्हणून शिष्यवृत्त्या दिल्या जातात. ही योजना सर्व राज्यांत चालू आहे. इ.स. 1944 साली आदिवासींना उच्च शिक्षण उपब्ध व्हावे म्हणून त्यांना शिष्यवृत्ती देण्याची योजना प्रथम लागू करण्यात आली. इ.स. 1952 - 53 सालापासून गुणांच्या टक्केवारीचा विचार न करता सर्वच आदिवासी मुलांनाही शिष्यवृत्ती मिळण्याची तरतूद करण्यात आली. इ.स. 1971 पर्यंत 120313 आदिवासी तरुणांनी उच्च शिक्षण घेतले आहे. व त्यांच्यासाठी 5.92 कोटी रुपये खर्च सरकारने केलेला आहे.

शैक्षणिक संस्थामधूनही आदिमांना राखीव जागा ठेवलेल्या आहेत. तांत्रिक शिक्षणाच्या संस्थामधील 20% राखीव जागापैकी 15% जागा वर्गीकृत जामातींसाठी ठेवलेल्या आहेत. आदिवासींच्या कल्याणासाठी आतापर्यंतच्या पंचवार्षिक योजनांत

किती खर्च झाला हे पाहिल्यास आदिम कल्याण कार्यक्रमाला संबंधयोजनेत किती महत्व आहे हे स्पष्ट होते.

- पहिली पंचवार्षिक योजना – 170 कोटी रुपये
- दुसरी पंचवार्षिक योजना – 41 कोटी रुपये
- तिसरी पंचवार्षिक योजना – 53 कोटी रुपये
- चौथी पंचवार्षिक योजना – 142.53 कोटी रुपये.

अशा प्रकारे योजना आखून आदिवासी समाज पूर्णतः बदलेल व आदिम समाजा पूढील समस्या मिटतील अशी समजूत करून घेणे धोक्याचे आहे. सदर योजनांची अंमलबजावणी कशी व कूठवर होते. हे पून्हा – पून्हा तपासून पाहणे गरजेचे आहे. स्वतःचा विकास स्वतः करून घ्यावा अशी भावना आदिमांच्या मनात निर्माण केली पाहिजे. अन्यथा कितीही सवलतींचा वर्षाव केला तरी सर्व अनाटायी ठरेल.

संदर्भसूची-

- 1) आदिवासी विकास प्रशासन – डॉ. एस.जी.देवगावकर
- 2) भारतीय आदिवासी – गुरुनाथ नाडगोंडे.
- 3) आदिवासींचे सामाजिक जीवन – संगवे, विलास
- 4) मराठी विश्वकोष – खंड दुसरा
- 5) महाराष्ट्रातील आदिवासी आणि त्यांचे प्रश्न – फडके, सुधीर
- 6) आदिवासी लोक साहित्य – डॉ. धनाजी गुख
- 7) आदिवासी साहित्य – डॉ. गोविंदगारे
- 8) मानवी भूगोल – ए.बी. सवदी आणि पी.एस.कोळेकर.

